

FEMİNİZM VE KADIN HAKLARI

(FEMINISM AND WOMEN'S RIGHTS)

Prof. Dr. Osman Korkut Kanadoğlu * **

ÖZ

Kadınların eşit hak mücadelesi olarak ortaya çıkan ve bir kurama dönüşen feminizm dalgalar halinde tüm dünyayı etkilemiştir. Feminizmin Türkiye üzerinde de belirli somut etkileri gözlemlenebilir. Çalışmada bu çerçevede önce genel olarak kadın haklarının mevzuat ve Anayasa Mahkemesi içtihadındaki gelişimi izlenecektir. Sonrasında ise kadına yönelik şiddet, eğitim ve öğretim alanında kadının yeri ve kadının işgücüne katılımı özgül konular olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Feminizm, kadın hakları, kadına yönelik şiddet.*

ABSTRACT

Feminism has arised from women's struggle for equal rights and it has transformed to theory. Feminism has surged and affected all over the world. Specific and concrete impacts of the feminism on Turkey can be observed. In this context, firstly, the development of the legislation of the woman rights and the case law of the Constitutional Court will be followed in general. Afterwards will be analysed specifically violence against women, the place of women in education and training areas and women's participation in the labor force.

Keywords: *Feminism, women's rights, violence against women.*

***

I.

Tarihsel Gelişim

“Feminizm” sözcüğü ilkin 1890’larda Fransa’da ortaya çıkmıştır, ancak bu sözcüğün sınırları, anlamı ve imaları ile ilgili büyük anlaşmazlıklar bugün de devam etmektedir.¹ En geniş anlamıyla feminizm, kadınların cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa uğramasını engelleme ve cinsiyet

[#] Eserin Dergimize geliş tarihi: 29.12.2020. İlk hakem raporu tarihi: 29.12.2020. İkinci hakem raporu tarihi: 30.12.2020. Onaylanma tarihi: 30.12.2020.

* İstanbul Okan Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

** Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0002-0499-5856.

Esere Atf Şekli: Osman Korkut Kanadoğlu, “Feminizm ve Kadın Hakları”, YÜHFD, C.XVIII, 2021/1, s.141-169.

¹ Wiesner-Hanks E. Merry, Tarihte Toplumsal Cinsiyet, Çev. Meral Çıyan Şenerdi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 166.

eşitliğini sağlama yolundaki çabalara verilen genel addır. Kadınların kamusal alanda yer alabilmesi için verilen bir hak mücadelesi olarak ortaya çıkan feminizm, zamanla sosyal bilimler alanında önemli, açılımlar sağlayan bir kurama ve uzun erimli bir politika tarzına dönüşmüştür.²

Erkeklerin yaşam deneyimlerini ve önceliklerini esas alması, buna karşılık kadınların karşı karşıya kaldığı riskleri tam olarak dikkate almaması, üç kuşak hakkın (kişisel-siyasal haklar / ekonomik-sosyal haklar / topluluk hakları) ortak paydasıdır. “Kadınların insan hakları” kavramı da bu ortak paydadadan ortaya çıkmaktadır. Diğer bir söyleyişle, liberal teorinin ataerkil karakteri, birey ve devlet kavramlarının feminist bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Feminist hukuk teorisinde bu ataerkil sistemi ortaya çıkarma ve dönüştürmede kullanılacak araçlar özellikle önem taşır.³

19. yüzyıl boyunca kadın, özel ve aile yaşamı içinde konumlandırılmış ve siyasal haklardan yoksun bırakılmıştır. Özel sayılan alanda da örneğin medeni kanunda aile reisliğinin erkeğe verilmesi veya ceza kanununda evlilik içi tecavüzün düzenlenmemesi, aileyi erkek için cennet, kadın için terör kültürünün egemen olduğu bir cehenneme dönüştürebilmektedir. Bu yaklaşıma karşı çıkan ilk feministlerden Mary Wollstonecraft, modern dünyanın zorbalıktan arındırılması için yalnızca “kralların ilahi haklarına” değil “kocaların ilahi haklarına” da karşı çıkılması gerektiğini söylemiştir.⁴

1968 öncesi birinci kuşak (liberal) feministlerin esas amacı erkeklerle aynı haklara sahip arzusuna dayanıyordu. Bu dönemin liberal feministlerin esas hedefi, kadının kamusal alana girmesi ve onları eve hapseden uygulamaları ortadan kaldırmak oldu. Kadınlar cins olarak toplumsal iktidarın ve mülkiyetin dışında tutuluyordu. Cinsiyete dayalı işbölümünün sonucu olarak kadınlar “kamusal” olanın uzağındaydılar.⁵ Toplumsal cinsiyet⁶ (biyolojik cinsiyetin toplumsal ve kültürel kurgulanışı ya da

² Akçabay F. Ceren, “Bir ‘Hak’ Ediş Tartışması: Feminist Hukuk Tartışmalarının Liberal Hak Eleştirisine Katkısı”, in: *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları*”, Ed. Bora Erdağı, NotaBene Yayınları, Ankara 2015, s. 107.

³ Agm. s. 110.

⁴ Berktaş Fatmagül, “Kadının İnsan Hakları”, in: *İnsan Hakları, YKY, İstanbul 2000*, s. 353.

⁵ Bora Aksu, “Kamusal alan/özel alan: Mahrumiyet-özgürleşme ikileminin ötesi”, *Toplum ve Bilim*, 75 Kış 1997, s. 87.

⁶ Simone de Beauvoir’ın “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü, biyolojik/toplumsal cinsiyet ayrımının en temel ifadesi olmuştur. Kadın denen yarattığı üreten doğa değil, bütünüyle uygarlıktır, Direk Zeynep, “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”, *Cogito, Sy. 58*, 2009, s. 12.

tarihsel ve toplumsal olarak var olan cinsiyet kalıpları ve rolleri; mülkiyet gibi toplumsal yaşamın var ettiği kategorilerden biri) kadınların herhangi bir alandan dışlanmaları için gerekçe olmamalıydı. Zira toplumsal cinsiyet anlayışları, insanların sadece kadın ve erkeklere dair düşünce tarzlarını etkilemekle kalmamış, genelde toplum hakkındaki düşünce tarzlarını da etkilemiştir. Bu ilk kuşak feministlerin önde gelen amacı, kadınların pozitif ve sosyal bilimler dahil her alandaki başarılarının erkeklerle beraber insanlık tarihinin bir parçası olduğunun anlaşılmasıydı. Erkeğin tekelinde olan ilerlemeci ve yaratıcı lineer zamanda kadın yerini almalıydı. Kadının başkaldırısı, değişimden çok tanınma ve dahil edilme söylemleri üzerine oturuyordu.⁷ Bu sürecin hızlı gelişmediğini hukuk ve bilim alanından verilebilecek iki örnek açıkça gösterecektir. İngiltere’de genel oy 1928, eşit velayet 1973, kadının da zina nedeniyle tazminat isteme hakkı 1970, evlilik içi tecavüzün cezalandırılması 1991’de tanındı.⁸ Marie Curie dünyada farklı iki bilim dalında Nobel ödülünü alan ilk bilim insanı olmasına rağmen 1911’de Fransız Bilimler Akademisi’ne sırf kadın olduğu için kabul edilmedi. Kadınlara üyelik yasağı 1979’a kadar sürdü.

İkinci kuşak (radikal) feministler ise özdeşleşme yerine farklılığı esas alarak feminist söylemi başka bir boyuta taşımışlardır. Temel iddia, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünün sınıfsal, ırksal, dinsel vb. tüm tahakküm biçimlerinden daha yaygın ve baskıcı olduğudur. Bunun için radikal feministler erkek tahakkümünü somutlaştıran kurumları sorguladılar.⁹ Bu iki kuşak feministleri birbirinden ayıran önemli bir farklılık, farklılıkları eşitleme çabası içindeki birinci dalga feministlerin aksine, ikinci dalga feministler “farklılık” fikrini esas alıp “kadın olma” halinin değerini ön plana almakta¹⁰ ve insanların hareket ve düşünce biçimlerini değiştirmeyi amaçlamaktadır.¹¹ 21. yüzyılın üçüncü dalga feminizm ise “kişisel ve cinsel

⁷ Şimşak Hülya, “Unes Femmes: Kristeva, Psikanaliz ve Kadın”, in: Cinsiyetli Olmak, Der. Zeynep Direk, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019, s. 58.

⁸ ABD’de Yüksek Mahkeme’nin kadınlara eşit koruma kapısını açmış olması, 1971’de vasiyetname bırakmadan ölen kişilerin mülklerine idareci olarak kadınlar yerine erkeklerin atanmasını düzenleyen bir Idaho yasasını geçersiz kılmasıyla mümkün olabilmıştır (Reed v. Reed, 404 U.S. 71).

⁹ Uygun Oktay, Hukuk Teorileri, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 155-157.

¹⁰ Durudoğan Hülya, “İkinci Dalga Fransız Feminizmine Kısa Bir Bakış”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 68.

¹¹ Sayan Cengiz Ferda, “Bir “Yeni Sosyal Hareket” Olarak Türkiye’de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi?”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 120.

kimliğin kendisine odaklanmış bir tutum” olarak bu kimliklerin çoğullaşmasıyla sonuçlanacak bir mücadeleyi ifade etmektedir.¹²

II. Ülkemize Özgü Bazı Gözlemler

1960’lı yılların sonlarından itibaren radikal ya da post modernist feministler, liberalizmin yasa karşısındaki biçimsel eşitlik anlayışını sorgulamakta ve farklılık ve çeşitliliğe vurgu yapmaktadırlar. Türkiye’de 1980’lerin feminist hareketi kadına yönelik şiddet, taciz, evlilik içi tecavüz, kadınların ev içinde harcadıkları karşılıksız emek, bekaret, namus gibi konuları gündeme getirerek, özel alana hapsedilen sorunları siyasallaştırmışlardır. Batı’nın ikinci kuşak feministlerinin söylem ve eylem biçimlerinden önemli ölçüde etkilenen bu dönem ve 1990’larda yapılan feminist çalışmalar ile bir dönem önceki dönemin “kadın konulu” çalışmaları arasındaki temel fark, Kemalist modernleşme projesine yaklaşımlarıdır.¹³ Türkiye’deki kadın hareketine¹⁴ göre, İslamcı olsun cumhuriyetçi Kemalist olsun her ideoloji, kadın bedeni üzerinden görünürlük çerçevesini çizmektedir. Devamında şu görüşler ileri sürülmektedir; Kemalist projede kadın bedeni çağdaşlığı simgelerken, kadının proje sınırları dışında kurabileceği öznelliği, toplumsal düzene ve dayanışmaya tehdit olarak algılanacaktır. İslami tesettürün sınırları ile tanımlanmış mahrem, cumhuriyetçi bir çerçevede yeniden üretilmiş ve kendini cumhuriyet değerlerine vakfetmiş kadının ciddi, cinsellikten uzak ve sade görüntülü tavrıyla betimlenmiştir. Dolayısıyla cumhuriyetçi proje, kadının öznelliği ve bireyselliğine baskı yapmakla¹⁵, ulus devlet ataerkilliği

¹² Bora Aksu, “Feminizmin “Dalgalar”ı”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 506. Ayrıca bkz. Türkeli Gözde, “Feminizmin Üç Dalgası ve Kamusal Mücadele”, in: Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk, Ed. Ülker Yükselbaba, Tekin Yayınevi, İstanbul 2017, s. 47 vd.

¹³ Özkan Kerestecioğlu İnci/Özman Aylin, “Kavramsal Tartışmalar, Tarihsel-Politik Dinamikler, Güncel Sorunlar”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 647.

¹⁴ Kardam Filiz/Ecevit Yıldız, “1990’ların Sonunda Bir kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge”, in: 90’larda Türkiye’de Feminizm, Der. Aksu Bora/Asena Günel, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016, s. 89.

¹⁵ Türkmen Betül, “Toplumsal Proje ve Kadınlık Deneyimi: İslamcı Kadın Tarafından Yeniden Tanımlanan Mahrem”, in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019, s. 132-133; Durakbaşı Ayşe, “Klasik teoriler feminizmle karşılaşiyor: Comte’un Pozitivizmin İlmihali kitabı üzerine feminist okuma denemesi”, Toplum ve Bilim, 75 Kış 1997, s. 141.5
YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)

oluşturmakla¹⁶ ve bağımsız bir kadın hareketinin gelişiminin önünü kapatmakla¹⁷ eleştirilmiştir.

Bu yaklaşım yanıltıcı olabilir. Yasal hakların elde edilmesi her şeye rağmen erkek egemenliğe son vermede önemli bir araçtır. Yasa ile kültür arasında gerilimli bir ilişki yaşansa da yasa toplumda her şeye rağmen simgesel bir rol oynar; hele ki Tanzimat dönemine değin çıkarılan ve kadının sokağa hangi günler çıkabileceğine veya kadınların baba ve oğulları ile bile sokakta yürüyemeyeceklerine ilişkin padişah fermanları düşünüldüğünde.¹⁸

Eşitlik mücadelesinde bayrağı erken Cumhuriyet dönemi feministlerinden devralan Kemalist kadın hareketi, 1935 yılından 1960 sonlarına kadar toplumsal cinsiyet mücadelesi vermek için tek adres olmuştur.¹⁹ Bu çerçevede Atatürk'ün toplumsal cinsiyeti reddeden bir devrimci olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Ona göre; “Kadının siyasi ehliyetsizliğine mantıklı hiçbir sebep yoktur. Bu husustaki tereddüt ve menfi zihniyet, mazinin toplumsal bir halinin can çekişen bir hatırasıdır.”²⁰ Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlar, Kemalist modernleşme projesi çerçevesinde toplumda yeni kamusal roller üstlenmişlerdir. Üstelik feministlerden gelen tüm bu eleştiriler, cumhuriyetin kurucu metinlerinin kadına verdiği aydınlanmacı sözün, kadınların yaşadıkları ayrımcılıkları sorunsallaştırmalarına yarayabilecek bir kaynağa dönüştürülmesine bir katkı da sağlamıştır.²¹ Bu nedenle kadın hareketinin tarihini birinci ve ikinci dalga feminizmler üzerinden okumak yerine bütünsel olarak ele alarak, bu tarihin bariz gerçeği Kemalist feminizmi toplumsal cinsiyet literatürüne katmak daha anlamlı olacaktır.²²

¹⁶ Çakır Serpil, “Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 100.

¹⁷ Tekeli Şirin, “Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı”, in: Sol Kemalizme Bakıyor, Metis Yayınları, İstanbul 1991.

¹⁸ Doğramacı Emel, Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 121.

¹⁹ Çağatay Selin, “Kemalist Feminizm: Kadın Hareketi Tarihinin Göz Ardı Edilmiş ‘Bariz Gerçeği’”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 314.

²⁰ Ayın Tarihi, No. 17, 1935, s. 14.

²¹ Koğacıoğlu Dicle, “Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği”, Cogito, Sy. 58, 2009, s. 366-367.

²² Çağatay Selin, “Kemalist Feminizm: Kadın Hareketi Tarihinin Göz Ardı Edilmiş ‘Bariz Gerçeği’”, s. 330.

Günümüzde “Kadın ve erkeği eşit duruma getiremezsiniz, çünkü fitrata terstir” diyen siyasetçiler²³ olsa da demokratik toplumlarda benzer söylemde bulunanların akıbeti parlak olmamaktadır. Nitekim Harvard Üniversitesi rektörü L. Summers’in 2005 yılında kadınlar ve erkekler arasında düşünme yetenekleri arasında doğal farklar olduğunu ima etmesi rektörlüğüne mal olmuştur.²⁴ Zira kadınlığın özüne dair birtakım vasıfların olduğunu iddia etmek, toplumsal cinsiyetin inşa edilmiş, toplum tarafından biyolojik cinsiyete giydirilmiş tarihsel ve tesadüfi, bu nedenle de geçici ve değiştirilebilir bir kimlik olduğunu inkar etmek anlamına gelecektir. Tabii ki kadınların ve erkeklerin fiziksel ve üreme işlevleri bakımından farklı olduğu onaylanabilir²⁵, fakat bu farklılıkların kadın ve erkeklerin sahip olabilecekleri fırsatlar veya yapabilecekleri faaliyetlerle bir ilgisi yoktur. Buna karşılık insanların dinsel düşünce gereği doğuştan farklı yaratıldığını düşünen bir siyasi hareketin kadın-erkek eşitliğini kabul etmesi ve uygulamasını beklemek kolayca söz konusu olamayacaktır. Siyasi iktidarlar, özellikle 2000’li yıllardan beri muhafazakâr politikaları ve gündelik yaşama müdahale biçimiyle eğitim, spor, sanat ve hukuk gibi birçok alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin artmasına yol açmaktadır.²⁶ Nitekim

²³ Bkz. <https://bianet.org/bianet/kadin/160184-erdogan-kadinla-erkegi-esit-konuma-getirmek-fitrata-terstir> (ET. 20.11.2020).

²⁴ Kılınç Berna, “Akıl Cinsiyeti Var mı?”, in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019, s. 35-36.

²⁵ AYM’ye göre “biyolojik cinsiyet, bireyin doğuştan sahip olduğu üreme organları ve sistemleri dikkate alınarak “kadın” veya “erkek” olarak yapılan tanımlamadır”, (E. 2017/130, K. 2017/165, K. 29.11.2017). AYM bir diğer kararında cinsiyeti tamamen biyolojik bir temelden hareketle tanımlamış ve bunun bir yansıması olarak transseksüel bireylerin kendileriyle özdeşleştirdikleri cinsiyetin hukuk düzeni tarafından kabul edilebilmesi için cinsiyet değiştirme ameliyatı yaptırılmalarını zorunlu tutmuştur. AYM, transseksüel kişinin cinsiyet değiştirme ameliyatı olmaksızın nüfus sicilindeki cinsiyetinin değiştirilmesinin kamu düzeninin korunması açısından yaratacağı mahzurlardan hareketle kuralın kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ile özel hayatına saygı gösterilmesi hakkına ölçsüz bir sınırlama getirmediğini ve demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırılık taşımadığı sonucuna ulaşmıştır (E. 2015/79, K. 2017/164, Kt. 29.11.2017, prg. 36). Oysa karşı oy yazılarında belirtildiğı üzere AİHM’in bu konudaki istikrarlı kararları (başta Y.Y./Türkiye, B. No. 14793/08, 10.3.2015 kararı olmak üzere bkz. A.P./Fransa, B. No. 79885/12, 6.7.2017; E.G./Fransa, B. No. 52471/13, 6.7.2017; B./Fransa, B. No. 13343/87, 25.3.1992; Van Kuck/Almanya, B. No. 35968/97, 12.6.2003; L./Litvanya, B. No. 27527/03, 11.9.2007) dikkate alındığında, transseksüel bireylerin ait olduğunu talep ettiği cinsiyetin tescili için bir cinsiyet değiştirme ameliyatına zorlanmaları, AİHS’in 8. maddesini ihlâl etmektedir.

²⁶ İktidarın özellikle de 2010’dan itibaren kadınların rolü ve işlevi konusundaki gericileşen söylem ve uygulamaları, otoriter devlet ile ataerkil ideoloji ve yapılar arasındaki sıkı ilişki *YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)*

Türkiye’de yapılan çalışmalar, muhafazakar İslam yorumlarının ataerkil kültürü besleyip desteklediğini açıkça göstermektedir.²⁷ Bu çaba birçok kadına cazip geldi ve örneğin muhafazakar İslam’ın bir simgesi olan türbanı takmak isteyen kadınlar da erkekler gibi “geleneğin” yandaşı haline geldi.

Özellikle de Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “mezhep vesayetine” dayalı biçimde bir tür ahlak düzenleyiciliğine soyunmuş vaziyettedir.²⁸ Bu doğrultuda DİB, kadınların dindarlaşmasına özel bir öncelik vermektedir. Aile değerlerinin dini temellere oturtulmasına yönelik bu işlevi de Aile İrşat ve Rehberlik Büroları üzerinden yerine getirmektedir. Kamusal alanda cinsiyet rolleri ve kimlikleriyle ilgili meselelerde dinin ilke koyucu ve düzenleyici rolünün bu şekilde benimsenmesi, anayasal laiklik ilkesi ve cinsiyet eşitliği ilkesiyle de bağdaşmamaktadır.

DİB’in kuruluş amacından saparak dini meselelerden de öte dünyevi konulara girilmesinin en somut örneği, 7039 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile aile hukukunun en temel kurumu olan “evlilik konusunda” müftü ve diğer din görevlilerine evlendirme memurlarının sağladığı görev ve yetkilerin verilmesidir. Böylece Kemalist Devrim’in kadının toplum içindeki konumunu güçlendirmek amacıyla yapmış olduğu en önemli gelişmelerden biri olan medeni nikâh kurumu zedelenmiştir.²⁹

2014 BM Gelişim Programı Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi’nde 147 ülke arasında 118. sırada ve kadın hakları konusunda Tanzanya’dan geri kalmış olmamız³⁰, bu sorunlarla daha etkin mücadele etmeyi gerektirmektedir. Fakat Müslüman ülkelerde kadınlara karşı ayrımcı davranışlar, “İslami partükalizm” adına haklı çıkarılmaktadır. Bununla

---

ve işbirliğine tanıklık etmektedir, Berktaç Fatmağül, “Dünden Bugüne “Nafile Biraderlik Sözleşmesi””, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 567.

²⁷ Rankin Bruce H./ Aytaç Işık A. , “Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Araştırma Sonuçları ve Düşündürdükleri”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 284.

²⁸ Sancar Serpil, “Diyanet’in “Kadınlaşması”: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yeni Kadın ve Aile Politikası”, in: Kadın Odaklı, Der. Çiğdem Kağıtçıbaşı/Hülya Şimşir/Dilek Barlas/Murat Önok/Zeynep Gülru Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 203-204.

²⁹ Duygun Ahmet Mert, “Nikâh Kararına İlişkin Bazı Düşünceler:2010 Sonrası Anayasa Mahkemesi İçtihadının Muhafazakarlaşmasında Üçüncü Evre”, Güncel Hukuk, Sy. 139, 2015, s. 54.

³⁰ Sancar Üşür Serpil, “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/03/serpil_hc.Otoriter_turk_modernlesmesinin_cinsiyet_rejimi.pdf (ET. 14.10.2020).

birlikte kurumsallaşmış, devlete ve kendi cemaatlerine karşı kadın taleplerini dile getiren bir İslamcı kadın hareketinden bahsetmek de oldukça güçtür.³¹ Osmanlı toplumunda Müslüman feministler, şer'i bir müessese olan çok karıllığı ve tesettürü eleştirirken dahi bir altın çağ olarak idealize ettikleri geçmiş İslam toplumlarını ve Kuran'ı kendi argümanlarına delil gösterip hak taleplerinin ve toplumsal itirazlarının meşruluğunu şeriata dokunulmazlığından destek alarak ispat etmeye çalışmışlardır.³² Son on yıldır ise cılız da olsa feminizme doğrudan ya da dolaylı olarak referans veren İslami kadın gruplarının örgütlenmelerine rastlanmaktadır.³³

1990 İslam Ülkeleri Örgütü'nün İslam İnsan Hakları Bildirgesi, kadınların onur bakımından (haklar değil) eşit olduğunu içermektedir (md. 6). Zaten çoğu İslam ülkesi, 1979 Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzalamamış, imzalayanlar da "İslami Şeriata" uygunluk çekincesi koymuştur. Oysa CEDAW, kadınların insan hakları konusundaki en kapsamlı ve BM'ye üye devletlerce en yaygın biçimde onaylanan (186/196) ulusalüstü yasadır ve kadına karşı ayrımcılığı, "haklarda eşitlik ilkesinin ve insan onuruna saygının" çiğnenmesi olarak tanımlamıştır. CEDAW'ın kadınlara yönelik ayrımcılığın kapsamlı ve sistemli niteliğini ortaya koyması ve kadın-erkek eşitsizliğinin toplumsal nedenlerini dikkate alması önemlidir.

III. Kadın Hakları

Teorik açıdan liberal haklara eleştirel yaklaşan feminist hareket, erkekliği üstün kılan ilişkileri doğrudan sorgular ve bunu değiştirmeyi amaçlamaktadır. Buna karşılık toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında liberal hakların önemli rol oynayabileceğini savunan kadın hakları siyasetinin ise erkek egemenliğine son verme gibi zorunlu bir hedefi olmasa da dolaylı olarak erkek egemenliğini zayıflatma sonucunu doğurmaktadır. Sonuçta feminist mücadele genel olarak değerlendirildiğinde çoğu feminist

³¹ Merçil İpek, "İslam ve Feminizm", in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019, s. 116.

³² Aykur Ebru, "İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm", in: Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 60.

³³ Tuksal Hidayet Şefkatli, "Türkiye'de İslami Feminizm Tartışmaları", in: Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 229-230; Çakıl-Dinçer Gülşen, "Feminizmle İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslamcı Kadın Hareketi", in: Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 243.

hak kavramını desteklemektedir, hatta birçok feminist hareketin ana politik hedefi kadın haklarının güvence altına alınmasıdır.³⁴

Feminizm hukukta; üreme, tecavüz, seks işçiliği ve ailenin hukuk tarafından kurulması ve sonlandırılması gibi tarihsel ve sosyolojik olarak kadına ilişkin görülen konular üzerinden gelişmiş olsa da sadece bu konularla sınırlı değildir.³⁵ Bu konulara ilişkin hukuk normlarının ülkemizde nasıl bir değişime uğradığı, Anayasa Mahkemesi (AYM) kararları ışığında ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir;

a. **Mevzuatta Kadın Hakları**

2001 Anayasa değişiklikleriyle 41. maddeye³⁶, ailenin “eşler arası eşitliğe” dayanacağı hükmü, 2004’de ise 10. maddeye “kadın erkek eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür” kuralı eklenmiştir. Bu eklemelerin, pozitif ayrımcılık uygulamalarına açılım sağlayacak genişlikte olmasının³⁷ yanında CEDAW’ın 4/1. maddesinde geçen “geçici özel önlemler alma” yükümlülüğü, Anayasa’nın 90. maddesi gereği iç hukukta da geçerlidir. Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medenî Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası hukuk belgelerinde de kadın-erkek eşitliğini düzenleyen hükümlere yer verilmiştir. Böylece kadın-erkek

³⁴ Akçabay F. Ceren, “Bir ‘Hak’ Ediş Tartışması: Feminist Hukuk Tartışmalarının Liberal Hak Eleştirisine Katkısı”, s. 131.

³⁵ Scalaes Ann, Hukuki Feminizm, Çev. F. Ceren Akçabay, Dost Kitabevi, Ankara 2019, s. 26.

³⁶ Anayasa’nın 41. maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan devletin her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alacağı şeklindeki hüküm, maddeye 7/5/2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanun’la eklenmiştir. Bu düzenlemeyle “*I. Ailenin korunması*” şeklindeki madde başlığı “*I. Ailenin korunması ve çocuk hakları*” şeklinde değiştirilerek çocukların temel hakları vurgulanmış ve devletin her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruma sorumluluğu çerçevesinde tedbirler alması gerektiği belirtilmiştir. 5982 sayılı Kanun’un genel gerekçesi ile madde gerekçesinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması da yer almıştır.

³⁷ Fransız Anayasası’nın 3. maddesine 1999 yılında yapılan ekle “kanunlar, kadın ve erkeklerin seçimle gelen görevlere eşit şekilde girmesini teşvik etmelidir” hükmü getirilmiştir. Bu hükümle kadınların siyasal hayata katılımını artırmaya yönelik kota önü açılmıştır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki kotaların Fransız ve İsveç modellerinin de teyit ettiği gibi “çoğunluk” sistemine nazaran “nispi temsil”in uygulandığı seçim sistemlerinde daha etkili sonuçlar vermiştir, bkz, Usal Zeynep Oya, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Merceğinden Kadının Siyasal Hayata Katılımı ve Bazı Kota Uygulamaları”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 173.

arasındaki de facto eşitliği sağlamaya y6nelik tedbirlerin alınmasına y6nelik hukuki bir zemin oluşturulmuştur.

6zellikle iki temel kanun 6zerinden kadın-erkek eşitliğinin ne 6l6de ger6ekleştiği sorgulanabilir. Bunlardan ilki, 2001’de kabul edilen 4721 sayılı (yeni) T6rk Medeni Kanunu’dur (TMK). Bu Kanun ile kadınların ailedeki eşit hak ve sorumlulukları yaşama ge6irilmiştir. ř6yle ki;

- 743 sayılı T6rk Kanunu Medenîsi'nin 152. maddesinde d6zenlenen, koca evlilik birliğinin revidir ilkesi kaldırılmıştır. Yeni d6zenleme ř6yledir; *'Eşlerden her biri, ortak yaşamın devamı s6resince ailenin s6rekli ihtiya6ları i6in evlilik birliğini temsil eder.'* (md. 188).³⁸
- Ev se6imi artık kocaya ait değildir, eşler birlikte se6eceklerdir; *'Eşler oturacakları konutu birlikte se6erler. Birliği eşler beraberce y6netirler.'* (md. 186).
- 743 sayılı TMK’da velayetin kullanılmasında babanın oyuna 6st6nl6k tanıyarak eşitlik ilkesini ihlâl eden d6zenlemeye, yeni Kanun’da yer verilmemiştir. Velayette anlaşmazlık halinde babanın reyî 6st6n değildir, eşler velayeti birlikte kullanırlar (md. 336).
- Evlilik dışı doğan 6ocuğun velayeti anneye verilir (md. 337).
- Evin ge6imi artık sadece kocaya ait değildir; “eşler birliğin giderlerine g66leri oranında emek ve malvarlıklarıyla katılırlar (md. 186/3). B6ylece ev i6i emek hukuken bir değer olarak tanınmıştır. Ancak ev içi ve 6ocuk b6y6tme gibi faaliyetlerde kadın emeğinin sistematik olarak g6z ardı edildiğini kabul etmek gerekir. 6alışan kadın hane halkı ve ev bakımına g6nde 4 saat 3 dakika ayırırken bu s6re 6alışan erkeklerde 43 dakikadır.”³⁹
- Aile konutuna ilişkin diğer eşin rızası dışında kira s6zleşmesi feshedilemez, malik olunması halinde devredilemez (md. 194).
- Evlilik s6resince elde edilen mallar boşanma halinde eşit şekilde b6l6necektir. 743 sayılı m6lga Medeni Kanun, mal ayrılığı rejimini yasal mal rejimi olarak kabul ettiğinden, eşler

³⁸ Fransa’da da 1981’e kadar erkekler resmi olarak “evin reisi” idiler ve evli kadının kocasının izni olmadan kendi malını satması yasaktı.

³⁹ Saygılıgil Feryal/Sağlam G6liz, “Kadınların G6r6nmeyen Emeği”, in: Kadın Odaklı, Der. 6iğdem Kağıtcıbaşı/H6lya şimga/Dilek Barlas/Murat 6nok/Zeynep G6lru G6ker, Ko6 6niversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 58.

arasındaki evlilik birliği sona erdiğinde, eşlerin birbirinin malları üzerinde herhangi bir paylaşım hakkı mevcut olmayıp herkes kendi mal varlığını almaktaydı. Bu durum özellikle, çalışma hakları eski 743 sayılı Kanuna göre kocanın iznine bağlı evli kadınların ağır mağduriyetine sebep olmuştur. Yeni TMK'nın 219. maddesinin ikinci fıkrasının (4) numaralı bendi, eşlerden birinin evlilikten sonra edindiği değerlerde diğer eşin katkısı, desteği varsayılarak kişisel malların evlilik birliği içinde edinilen gelirlerinin ortak paylaşımını öngörerek kadınların korunmasını sağlamaktadır.⁴⁰

Bu olumlu yasal değişikliklere rağmen Doğu'daki köylerde yaşayan üç kadından birisinin halen imam nikahıyla evli olduğu ve kadınların kırsal alanda miras haklarını kullanamadıklarını gözden ırak tutmamak gerekir.⁴¹

Kadının hakları bakımından ele alınması gereken diğer temel kanun, Türk Ceza Kanunu'dur (TCK). 765 sayılı mülga TCK'da kadınların aile tarafından kontrolü merkezi bir önem taşımaktaydı. Yerini alan 5237 sayılı TCK, bu alanda olumlu bir gelişme sağlamıştır. Örneklersek;

- Eski TCK'nın 423. maddesinde yer alan kızlık bozma suçunda yer alan "*Evlenme vukuu halinde ceza sakit olur.*" hükmüne 5237 sayılı TCK'da yer verilmemiştir. 5237 sayılı Kanun'daki düzenlemelerde, cinsel saldırı ve cinsel istismar suçlarında, daha sonra evlilik birliğinin kurulması ceza sorumluluğunu ortadan kaldıran veya azaltan bir neden ya da ceza indirim nedeni olarak kabul edilmemiştir.
- Mülga Kanun'da cinsel suçlar, kamu ahlakı ve aileye karşı işlenen suçlar bölümünde yer alıyordu. Kadınların vücutlarıyla ilgili meseleler kadınların kişisellikleriyle değil aile ve toplumsal düzen ile ilgili meseleler olarak düşünülüyordu.
- Bu çerçevede evlilik içi tecavüz diye suç tanınmamıştı; zorla cinsi münasebete kadın rıza göstermek zorundayken, 2005 tarihli yeni TCK'nın 102/2. maddesinde cinsel saldırı suçunun eşlere karşı işlenmesi, mağdurun şikayetine bağlı kılınmıştır.

⁴⁰ AYM, bu hükmün iptali istemini reddetmiştir, E. 2016/36, K. 2016/187, K. 14.12.2016.

⁴¹ Hoşgör Ayşe Gündüz, "Türkiye'de Kırsal Kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar", in: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 308-309.

- Aynı şekilde eski TCK'ya göre (md. 462) cinayetlerin namus nedeniyle işlendiği beyan edildiğinde cezalarda ciddi indirimler uygulanıyordu.⁴²
- Yine gayrimeşru çocuğunu öldüren anneye ceza indirimi uygulanıyordu.

b. AYM Kararlarında Kadın Hakları

Anayasal içtihatla kadın-erkek eşitliğine ilişkin kararlar, bütüncül ve tutarlı olmaktan uzaktır. Bu kararlar yalın bir sınıflandırma ile cinsiyetçi kararlar ve cinsiyetçiliği reddeden kararlar olarak iki kümeye ayrılabilir.⁴³ Son dönemlerde AYM'nin doğrudan kadın haklarına ilişkin olumlu sınırlı sayıda kararına karşı, olumsuz birçok kararından söz edilebilir. Olumlu kararlar şunlardır;

- AYM, kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan (eski) Medeni Kanun'un 159. maddesini iptal ederek, Anayasa'nın 10. maddesini kadın-erkek eşitliği olarak somutlaştırmıştır.⁴⁴

- AYM, 2525 sayılı Soyadı Kanunu'nun 4/2. maddesinin 'Evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasına tevdi edilmiş olsa bile babasının seçtiği veya seçeceği adı alır.' biçimindeki hükmünü şu haklı gerekçeyle iptal etmiştir; "Erkeğe velayet hakkı kapsamında tanınan çocuğun soyadını seçme hakkının kadına tanınmaması, velayet hakkının kullanılması bakımından cinsiyete göre ayırım yapılması sonucunu doğurur."⁴⁵

- AYM, kocanın zinasını kadınınkine göre gerçekleşmesi daha güç koşullara bağlayan (eski) TCK'nın 441. maddesini eşitliğe aykırı bularak iptal etmiştir.⁴⁶ Ancak AYM'nin hukuki boşluğun dolması için verdiği bir

⁴² TCK md. 462'ye ilişkin 1997 esas sayılı AYM kararı, karar gününden yaklaşık beş yıl ve söz konusu maddenin yürürlükten kaldırılmasından yaklaşık dört ay sonra Resmi Gazete'de yayımlandığından, AYM'nin görüşünün maddenin kaldırılmasında bir rolü olmamıştır (E. 1997/45, K. 1998/48, Kt. 16.7.1998, RG, 22.11.2003, No. 25297). Dikkat çekici husus, AYM'nin ilgili maddeyi Anayasa'ya aykırı bulmamış olması ve bu maddenin ne eşitlik ilkesini, ne de kişilerin maddi ve manevi varlıklarını geliştirme hakkını ihlal etmediğine kanaat getirmiş olmasıdır, Göztepe Ece, "Namus Cinayetlerinin' Hukuki Boyutu: Yeni Türk Ceza Kanunu'nun Bir Değerlendirmesi", TBB Dergisi, Sayı 59, 2005, s. 36.

⁴³ Bkz. Oder Bertil Emrah, "Anayasa'da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası", in: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 214.

⁴⁴ E. 1990/30, K. 1990/31, Kt. 29.11.1990.

⁴⁵ E. 2010/119, K. 2011/165, Kt. 8.12.2011.

⁴⁶ E. 1996/15, K. 1996/34, Kt. 23.9.1996. Bkz. Baştürk İhsan, " Türk Anayasa Yargısı Perspektifile Erkeğin Zinası Suçu", Hacettepe HFD, 8(1) 2018, s. 27-46
YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)

yıllık sürede düzenleme yapılmadığından kocanın zinası suç olmaktan çıkmış, TCK md. 440'a göre kadının zinası suç olmaya devam etmiştir. Bunun üzerine itiraz yoluyla yapılan bir başvuru sonucunda AYM, aynı hukuki durumda olmalarına rağmen kadın ve erkek için farklı düzenleme getiren TCK md. 440'ı da eşitliğe aykırı bularak iptal etmiştir.⁴⁷

Belirtmek gerekir ki Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, 20 Şubat 2018'de basın mensuplarına yaptığı açıklamada⁴⁸, zina konusunun yeniden ele alınmasının çok isabetli olacağını belirtmesi, zina tartışmasını yeniden canlandırmıştır.⁴⁹

Kadının konumu açısından olumsuz sonuçlar doğuran AYM kararları ise şunlardır;

- Kadının ikametgahını kocaninkine varsayan (eski) Medeni Kanun'un 21. maddesini, aileyi koruma amacıyla anayasaya uygun bulan AYM, erkeğin (ikametgâh) seçme özgürlüğüne, kadınıninkine karşısında eşitlik ilkesiyle bağdaşmaz biçimde üstünlük tanımıştır.⁵⁰

- TCK'nın 438. maddesi, fuhşu meslek edinen bir kadının kaçırılması veya ırzına geçilmesinde verilecek cezanın ile aynı eylemin iffetli bir kadına karşı yapılması durumunda verilecek cezadan 2/3'e kadar indirilebilmesine imkan tanıyordu. AYM, bu düzenlemenin Anayasa'ya olduğu gibi hukukun genel ilkelerine ve adalet duygusuna da aykırı olmadığına karar vermiştir.⁵¹ Neyse ki TBMM, 1990 yılında bu hükmü yürürlükten kaldırdı.⁵²

⁴⁷ E. 1998/3, K. 1998/28, Kt. 23.6.1998.

⁴⁸ "Bu toplumun manevi değerler noktasında farklı bir konum var. Biz Avrupa Birliği sürecinde bu konuda bir yanlışımız oldu ki zina ile ilgili düzenlemeyi de yapmak suretiyle bu tacizler vesaire bunları belki de aynı kapsam içerisinde değerlendirmemiz lazım", <https://www.milligazete.com.tr/haber/1505234/cumhurbaskani-erdogan-ab-istedi-zina-yasagini-kaldirdik-yanlis-yaptik> (ET. 2.12.2020). Bu konuda bkz. Çokoğullar Bozaslan Emel, Muhafazakarlık ve AK Parti'nin Aile Politikaları, s. 138, <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/71674/544533.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (ET. 4.12.2020).

⁴⁹ Türkiye için yeni olmayan bu tartışmada yaşananlar kısaca şöyle özetlenebilir; TCK'de 1926 yılında suç olarak tanımlanan zina, AYM'nin ilk olarak yukarıda belirtilen iptal kararı ile suç olmaktan çıkarılmıştı. Ancak 2004 yılında TCK reformu tartışmaları başladığında AKP, zinanın tekrar suç olarak tanımlanması için girişimde bulunmuştu. Ancak başta kadın hareketleri olmak üzere kamuoyu girişime tepki gösterdi. Öte yandan, Avrupa Birliği de zinanın suç olarak tanımlanmasının üyelik müzakerelerini etkileyeceği konusunda Türkiye'ye uyarıda bulunmuştu, <https://www.dw.com/tr/h%C3%BCk%C3%BCmetin-zina-plan%C4%B1-kad%C4%B1nlar%C4%B1-endi%C5%9Feleniyor/a-42774956> (ET. 5.12.2020).

⁵⁰ E. 1993/23, K. 1993/55, Kt. 2.12.1993.

⁵¹ E. 1988/4, K. 1989/3, Kt. 12.1.1989.

⁵² Feministlerin, İstanbul'da genelevlerin bulunduğu sokakta "İffetli Kadın Vesikası" dağıtma eylemi bu sonucun alınmasında rol oynamıştır, Ekall Berna, "Feminist Hareket ve *YUHF* Vol. XVIII No.1 (2021)

- AYM kadının, eşi yararına üçüncü kişilere borçlanmasını hakim onayına bağlayan (eski) Medeni Kanun'un 169. maddesini, kadını ve aile birliğini korumak gerekçesiyle anayasaya uygun bulmuştur.⁵³

- Medeni Kanun'un 153/1. maddesi gereği kadının önceki soyadını kocasının soyadının önünde kullanabilmesini (kadın kocasının soyadını alır kuralını), AYM anayasaya aykırı bulmamıştır.⁵⁴ Bu karar, Anayasa'nın 17. maddesiyle kadına tanınan maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı karşısında aile birliğinin sağlanması amacıyla kocaya öncelik vermektedir. Neyse ki AYM daha sonra bireysel başvuru sonucu verdiği kararlarında bu durumun kadının maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını ihlal ettiğini saptayabilmiştir.⁵⁵

- AYM, kız kardeşi cinsel ilişki halinde yakalanan kişinin öldürülmesi ya da bu kişiye karşı müessir fiil suçu işlenmesi halinde ceza indirimi öngören eski TCK md. 462'yi, yasa koyucunun, "ülkenin sosyal, kültürel yapısı ve etik değerlerini de göz önünde bulundurarak takdir yetkisine sahip" olduğu ceza siyaseti kapsamında görmüştür.⁵⁶ Ancak AYM, bir kez daha Anayasa'nın 17. maddesini kararında dikkate almamış ve yasa koyucunun takdir yetkisine hiçbir müdahalede bulunmamıştır.

- (Eski) TCK md. 416'ya göre "reşit olmayanla rızası ile cinsi münasebette bulunan" cezalandırılır. AYM'ye göre bu suçun faili sadece

---

Erkek Şiddetiyle Mücadele", in: Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 469.

⁵³ E. 1997/27, K. 1998/43, Kt. 30.6.1998.

⁵⁴ E.2009/85, K.2011/49, Kt. 10.3.2011. Bkz. Çakırca Seda İrem, "Evli Kadının Soyadına İlişkin Güncel Gelişmelerin Değerlendirilmesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXX, Sy. 2, Yıl 2012, s. 150 vd. ; Tahmazoğlu Uzeltürk Sultan, "Ad ve Soyada İlişkin Kararlar Bireyin Kimlik Hakkı", Anayasa Mahkemesinin Medeni Hukuka İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi Sempozyumu, Anayasa Hukuku Dergisi, C. 3, Sy. 5, Yıl 2014, İstanbul, 2014, s. 15 vd. ; Özen Burak, "Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Kadının Soyadı, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk ve Kadın Sempozyumu (06.03.2015), s. 95 vd. ; Helvacı Serap, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ve Anayasa Mahkemesinin Kararları Işığında Evli Kadının Soyadı", Public and Private International Law Bulletin, Volume: 35, Issue: 1, s. 157-169; Tacir Hamide, "**Evli Kadının Kendi Soyadını Kullanması Konusunda Anayasa Mahkemesinin Yaklaşımının Temel Hak Ve Özgürlükler Bakımından Değerlendirilmesi**", Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 5, Sy: 1 Haziran 2017, s. 50 vd.; Beysan Nazime, "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Evli Kadının Soyadı ve Anayasa Mahkemesi İçtihadı", in: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Güncel Gelişmeler Sempozyumu Bildirileri, Ed. Bezar Eylem Ekinci, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2010, s. 93 vd.

⁵⁵ *Sevim Akat Ekşi Başvurusu*, B. No. 2013/2187, 19.12.2013, prg. 38.

⁵⁶ E. 1997/45, K. 1998/48, Kt. 16.7.1998.

erkekler olabileceğinden, TCK md. 434/3'e göre mağdur kadın ile mahkum arasında evlenme olursa, ceza ertelenir" hükmü, Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırı değildir. Oysa karşı oy yazısında da belirtildiği gibi karar erkek egemen dünya görüşünü ve yaygın olguyu yansıtsa da suçun faili kadın da olabilir.⁵⁷

- Anne ve rahmindeki bebek için tıbbi zorunluluk bulunması durumunda sezaryen ameliyatı ile doğum yaptırılabilirliğini öngören kural, AYM'ye göre kadının maddi ve manevi varlığını geliştirmeye engel olmayacaktır.⁵⁸ Ancak bu kararıyla Anayasa Mahkemesi, gerekçesinde sadece hekimin tedavi yöntemini seçme ve çalışma haklarını esas alarak, "tek bir doğum yöntemi dayatılan"⁵⁹ kadının vücut bütünlüğü ile maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkına yapılan bu ölçsüz müdahaleyi tespit edememiştir.⁶⁰

- "Genel kadın" olarak çalışmak isteyen ancak bu talebi reddedilen başvurucu hakkında verdiği kararda AYM, bir yandan rızasıyla fuhşu ifa eden yetişkin bireylerin bu rızalarının geçerliliğini tartışma noktasına çekmiş, öte yandan bu şekilde yapılan eylemlerin bir eğitim veya yetenek unsuruna bağlanması suretiyle meslek sayılmasını⁶¹ insan onuruyla bağdaşmaz nitelikte bulmuştur.⁶² Aslında böyle bir değerlendirme kendi rızasıyla fuhş yapan kadınların bireysel özerkliklerini göz ardı ederek onları insan onurunun minimum korumasından yoksun bırakacaktır.

- AYM, resmi nikâh öncesi dini nikâh kıyılmasını cezai yaptırıma bağlayan TCK'nın 230. maddesinin 5. ve 6. fıkralarını iptal etmesi,

⁵⁷ E. 2001/478, K. 2004/38, Kt. 25.3.2005. Karşı oy Fazıl Sağlam tarafından yazılmıştır.

⁵⁸ E. 2012/103, K. 2013/105, Kt. 3.10.2013.

⁵⁹ Bkz. E. Yıldırım ve Z. Arslan'ın karşı oyları. Karar, AİHM'in Ternovszky/Macaristan kararıyla da çelişmektedir: "(...) anne baba olma kararına ilişkin hak, doğumun nasıl yapılacağı konusundaki tercih hakkını da içerir" (Ternovszky/Macaristan, B. No: 67545/09, 14.12.2010, prg. 22).

⁶⁰ Kanadoğlu Korkut, "Türk Anayasa Hukukunda Sağlık Alanında Temel Haklar", TBB Dergisi 2015 (119), s. 25.

⁶¹ Türkiyeli feministler arasında seks işçiliğini bir meslek olarak değerlendirme eğilimi yüksektir, Saner Suzan/Yüksel Şahika, "1980'lerden Günümüze Türkiye'de Feminizm ve Cinsellik", in: Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 438.

⁶² S. K. (B) Başvurusu, B. No. 2014/18275, 4.7.2018. Ayrıca bkz. Ekinci Bezar Eylem, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Yorumunda Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğini Görmek", in: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Güncel Gelişmeler Sempozyumu Bildirileri, Ed. Bezar Eylem Ekinci, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2010, s. 88 vd.

Anayasa'nın 174. maddesinde güvence altına alınan medeni nikâhın yerini dini nikâhın alma tehlikesini doğurmuştur.⁶³

IV. Kadına Yönelik Şiddet

Devlet kadına karşı (sistemli) şiddete tarafsız kalamaz. BM kadına karşı şiddeti diğer şiddet türlerinden ayırt etmek için şu şekilde tanımlamıştır: Kadınlara fiziksel, cinsel ve psikolojik zarar ve acı vermeyele sonuçlanan veya sonuçlanma olasılığı bulunan, cinsiyet temelli olarak oluşan herhangi bir eylem.

Vücut bütünlüğü ve yaşam hakkı, devlete bir koruma yükümlülüğü getirmektedir ve bu yükümlülük yerine getirilmezse devlet hak ihlalinden sorumlu olacaktır (Anayasa md. 17). Devlet, öncelikle yaşama hakkına yönelen tehdit ve risklere karşı caydırıcı ve koruyucu yasal düzenlemeler yapmalı ve bununla da yetinmeyerek gerekli idari tedbirleri almalıdır. Bu ödev ayrıca bireyin yaşamını her türlü tehlike, tehdit ve şiddetten koruma yükümlülüğünü de içerir. Bu tedbirler korumasız kişilerin etkili bir şekilde korunmalarını sağlamalı, yetkililerin bilgi sahibi oldukları veya olmaları gerektiği durumlarda makul adımlar atmalarını içermelidir.⁶⁴

Kadınları her türlü şiddete karşı koruma ve kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti önleme, kovuşturma ve ortadan kaldırma amacına yönelik olan ve taraf olduğumuz Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin (İstanbul Sözleşmesi) etkin biçimde uygulanması bu açıdan anayasal bir gerekliliktir (Anayasa md 90). İstanbul Sözleşmesi'nde kadınlara yönelik aile içi şiddet, ev içi şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı dayalı şiddet biçimleri ayrı ayrı tanımlanarak, fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddetin yanı sıra ekonomik şiddete, ısrarlı takip gibi yeni şiddet biçimlerine de yer verilmektedir.⁶⁵

⁶³ E. 2014/140, K. 2015/85, Kt. 8.10.2015. Bu kararın eleştirisi için Duygun Ahmet Mert, Anayasa Mahkemesi'nin Dini Nikâh Kararı Üzerine Bazı Düşünceler: 2010 Sonrası Anayasa Mahkemesi İçtihadının Muhafazakârlaşmasında Üçüncü Evre; Güncel Hukuk Dergisi; Boyar Oya, Bir Yorum Meselesi ve Ötesi: Anayasa Mahkemesi'nin 2015/51 Sayılı Kararı, Güncel Hukuk Dergisi, Temmuz 2015, s. 49-51. Kararı destekleyen görüş için bkz. Yüksel Saadet, Anayasa Mahkemesi'nin Dini Nikâh Kararına Dair Kısa Bir Analiz; <https://anayasatakip.ku.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2017/08/SaadetYu%CC%88ksel-Anayasa-Mahkemesinin-Dini-Nikah-Karar%C4%B1na-Dair-Bir-Analiz.pdf> (ET. 16.02.2018).

⁶⁴ R.K., B. No: 2013/6950, 20.4.2016, prg. 75.

⁶⁵ Yüksel-Kaptanoğlu İlknur, "Akademide ve Kamuda Kadınlara Yönelik Şiddete Yaklaşım", in: Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 456.

Opuz/Türkiye, M.G./Türkiye ve Halime Kılıç/Türkiye kararında⁶⁶ AİHM, şiddet uygulayan kişinin tekrarlayan şiddet ve tehdit eylemlerinin her defasında kamu makamlarına iletilmesine rağmen kamu makamlarının öngörülebilir bir öldürülme riskini dikkate alarak etkili bir koruma ve tedbir kararı uygulayamadıklarını tespit etmiştir. Bu kararlarda öldürmeye giden olaylar dizisinin belirleyici bir aşamasında kamu makamlarının gerçek ve yakın riskin varlığını göz önüne alarak yaşamı koruyucu önlemleri almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin Halime Kılıç/Türkiye kararında AİHM, alınmış olan üç koruma ve tedbir kararının da başvuranın kızına herhangi bir koruma sağlama konusunda tamamen etkisiz olduğunu tespit etmiştir.

Evli bir kadının şiddete maruz kalması üzerine başlatılan ceza soruşturmasında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilerek soruşturmanın etkisiz bırakılması ve bununla bağlantılı olarak yaşamının korunması için gerekli tedbirlerin alınmaması sonucu ölüm olayının meydana gelmesine ilişkin olarak yapılan bir başvuruda AYM, aynı duyarlılığı gösterememiştir. Gerçi AYM, aile içi şiddet olayı nedeniyle verilen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının bir cezasızlık sorununu ortaya çıkarabileceğine, ortaya çıkan cezasızlık durumunun ise aile içi şiddet mağduru olan çocuklar ve diğer savunmasız kişiler bakımından bir risk oluşturduğuna haklı olarak işaret etse de failin, öldürdüğü kadının yaşamı açısından gerçek ve yakın bir risk oluşturduğunun kamu makamları tarafından bilindiği veya bilinmesi gerekmediği sonucuna varmıştır.⁶⁷

Bu kez ihlal kararı verdiği bir başka kararında AYM, başvurunun can güvenliğinin tehlikede olduğunu somut temellere dayalı olarak açıklayarak önce çalıştığı kuruma daha sonra da yargı makamlarına iletmış olmasına karşın, Millî Eğitim Bakanlığı ve İzmir 7. Aile Mahkemesinin şiddet mağduru başvuruçuyu korumaya yönelik tedbirleri (işyeri değişikliği) sağlama yönündeki pozitif yükümlülüklerine uygun hareket etmemeleri üzerine başvuruçunun maddi ve manevi varlığının korunması hakkı kapsamında devlete ait pozitif yükümlülüklerin gereği gibi yerine getirilmediği sonucuna varmıştır.⁶⁸

Olumlu olarak nitelendirilmesi gereken yakın tarihli bir diğer kararında da AYM, lehine beş ay süreyle koruma tedbiri uygulanmasına hükmedilen

⁶⁶ Opuz/Türkiye, B. No. 33401/02, 9.6.2009; M.G./Türkiye, B. No. 646/10, 22.3.2016 ve Halime Kılıç/Türkiye, B. No. 63034/11, 28.6.2016.

⁶⁷ Fatma Güneş Başvurusu, B. No. 2016/8300, 3.6.2020.

⁶⁸ K. Ş. Başvurusu, B. No. 2016/14613, 17.7.2019.

başvurucunun bu süre içinde eşi tarafından darp edildiğini gerekçe göstererek talep ettiği zorlama hapsinin reddedilmesinin başvuru maddi ve manevi varlığının korunması hakkını ihlal etmiştir.⁶⁹

Ancak başvuru tarihleri ile karar tarihleri arasında geçen uzun süreler dikkate alındığında bireysel başvuru sonucu verilen yukarıdaki ihlal kararların ne derece etkili olacağının da düşünülmesi gerekmektedir.

Ayrıca sosyolojik ve psikolojik açıdan belirtmek gerekir ki şiddet uygulayan yetişkinlerin büyük çoğunluğunda çocuklukta aile içi şiddete maruz kalma öyküsü saptanmıştır.⁷⁰ Eşine şiddet uygulayan erkeklerin büyük çoğunluğu, bunun nedenini, kadının “geleneksel kadınlık görevlerini” yerine getirmemek olarak ifade etmektedir. Yine bir başka çalışmada eşinden ve yakınlarından şiddet gören kadın oranı %40,7 olarak saptanmıştır.⁷¹ Özellikle 1990’lardan itibaren kamu kurum ve kuruluşlarındaki gelişmeler ve kurumsallaşmalar açısından küçümsenmeyecek gelişmeler yařanmış⁷² olsa da gerekli zihniyet dönüşümünün sağlanması zorluğu ve kanunların uygulama aşamasında karşılaşılan zorluklar nedeniyle günümüzde kadına karşı şiddet artarak sürmektedir.⁷³

Kadına karşı şiddeti önlemeye yönelik olarak yeni TCK’da eziyet, işkence, kasten öldürme ya da yaralama suçunun eşe ve çocuklara karşı işlenmesi ağırlaştırıcı sebep olarak sayılmıştır. Uygulamada ise şiddete uğrayan kadınlar hukuk kurumundan fazla bir şey beklememektedirler. İÜHF bünyesinde yapılan bir çalışmada aile içi şiddete uğrayan kadınların yalnızca %7,6’sının hukuka başvurduğunu göstermektedir.⁷⁴

AYM de bu doğrultuda aile içi şiddetin en yaygın görünüm şekillerinden biri olan basit tıbbi müdahale ile giderilebilecek nitelikteki kasten yaralama suçlarında aile bireylerinin baskısı sonucu şikâyetin engellenebileceği

⁶⁹ Ö.T. Başvurusu, B. No. 2015/16029, 19.2.2019.

⁷⁰ Vahip Işık, “Psikanalitik Bakış Açısıyla Aile İçi Şiddet”, in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019, s. 91.

⁷¹ Bugay Aşlı/Delevi Raket, “Üniversite Öğrencilerinde Kadına Yönelik Tutumun Nedeni”, in: Kadın Odaklı, Der. Çiğdem Kağıtçıbaşı/Hülya şimge/Dilek Barlas/Murat Önok/Zeynep Gülrü Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 172.

⁷² Kadın sığınakları, danışma birimleri ve eğitim programlarını içeren bu kurumlaşma için bkz. Işık S. Nazik, “1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler”, in: 90’larda Türkiye’de Feminizm, s. 61 vd. ; Acuner Selma, “90’lı Yıllar ve Resmî Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları”, in: 90’larda Türkiye’de Feminizm, s. 125 vd.

⁷³ Yüksel-Kaptanoğlu İlknur, “Akademide ve Kamuda Kadınlara Yönelik Şiddete Yaklaşım”, s. 459.

⁷⁴ Sokullu Akıncı Fusun, Türkiye’de Aile İçi Şiddet, Beta Basım Yayım, İstanbul 2004.

gözeterek eşe veya kardeşe karşı işlenen kasten yaralama suçunun şikâyet aranmaksızın takibinin yapılmasını ve verilecek cezanın yarı oranında artırılmasını öngören TCK'nın 86/3. maddesini, Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırı bulmamıştır.⁷⁵

AYM, bir başka kararında benzer biçimde, 8.3.2012 günlü ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un tedbir kararlarının uygulanması için ilgililere tefhim veya tebliğ edilmesinin gerekmediği belirtilen 10/5. maddesinin Anayasa'ya aykırı olmadığına karar vermiştir. AYM'ye göre; “Kanunla ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesi için etkili ve süratli bir yöntem izlenmesi, şiddete maruz kalanın gecikmeksizin korunması amaçlandığından, Kanun uyarınca verilen tedbir kararlarının uygulanması için ilgililere tebliğ edilmesini beklemek, Kanun'un amacı ile bağdaşmayacaktır.”⁷⁶

Buna karşılık öldürme suçunun nitelikli hali olarak “töre” yerine açıkça “namus saikiyle” denilmemesi ve “genital muayenenin” kadının rızası koşuluna bağlanmaması yeni TCK'daki eksiklikler olarak belirtilebilir. Zira Türkiye'de kadın bedenleri namus üzerinden disipline edilmektedir⁷⁷ ve şiddet vakalarının önemli nedenlerinden biri, toplumda egemen olan kadınların “namuslu olmalarını” bekleyen anlayıştır.⁷⁸

IV. Eğitim ve Öğretimde Kadın

Erkek egemen, erkek merkezli ideoloji özellikle eğitim ve öğretim sektöründe yaygınlaşmıştır. Örneğin Türkçe ders kitaplarında erkeğin daha olumlu rollerde konumlandırılmıştır; kadın daha çok annelik yönünün getirmiş olduğu kişilik özellikleriyle yer almış, erkek ise daha çok baba rolünün getirmiş olduğu koruyuculuk ve otoriteyi temsil etmiştir.⁷⁹ Tüm ders kitapları bakımından yapılan incelemede kadının görünürlüğünün azaldığı, kadınların güç ve otorite sahibi pozisyonlarda olduğu bölümler çıkarılmış, kadın erkek eşitliği ve kadın haklarına ilişkin ifadeler çıkarılmış, namus kelimesi geri dönmüş, aile içi iş bölümünde, çalışma hayatı ve

⁷⁵ E. 2019/2, K. 2020/28, Kt. 11.6.2020.

⁷⁶ E. 2013/64, K. 2013/142, Kt. 28.11.2013.

⁷⁷ Koğacıoğlu Dicle, “Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği”, s. 351.

⁷⁸ Saygılıgil Feryal/Sağlam Güliz, “Kadınların Görünmeyen Emeği”, s. 65.

⁷⁹ Çeçen Mehmet Akif, “Türkçe Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini”, https://www.researchgate.net/publication/291697291_TURKCE_DERS_KITAPLARINDA_TOPLUMSAL_CINSIYET_ROLLERI (ET. 5.12.2020).

mesleklerde cinsiyet ayrımcılığı yapıldığı açıkça tespit edilmiştir.⁸⁰ Buna karşılık yapılan bir araştırmada anneleri çalışan öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi rolleri benimsedikleri belirlenmiştir.⁸¹

Toplumsal muhafazakarlaşmayı pekiştiren eğitim politikaları (imam hatip okulları üzerinden dini eğitim) özellikle kızları hedef almaktadır ve kadının ataerkil toplumdaki geleneksel rollerini dayatmaktadır.

Örgün eğitime kız çocukların katılımı 1869'da gerçekleşmiştir. 1927'de karma eğitime geçilmiştir. 1935'de kadınların %90'ı okuma yazma bilmemektedir. Bugün bu oran %6'ya inmiştir. Fakat 2018 itibarıyla okuma yazma bilmeyen 2.197.257 kişinin %85'i kadındır.⁸² Kız çocukları yükseköğrenime geçme fırsatı bulamadığında evlilik ve ev kadınlığı kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır.⁸³ Öğretim elemanları sayısı cinsiyete göre '93 bin 893'ü erkek, 76 bin 668'i kadın' şeklinde dağılırken, erkekler toplam sayının yüzde 55'ini oluşturmaktadır. Yükseköğretim sisteminde yer alan 27 bin 861 profesör arasında erkeklerin çoğunluğu oluşturması dikkat çekmektedir. 18 bin 962 erkek profesöre karşılık, kadın profesör sayısı 8 bin 899'dur.⁸⁴

Özellikle 2010'dan itibaren açıkça anti-feminist bir tutum alan iktidar partisi AKP'nin eğitimi dinselleştirmesi, kadın örgütlerini seküler eğitimin savunulması noktasında birleştirmiştir. Kamusal ve seküler eğitim, feminist mücadelenin etkin olabileceği bir alan haline gelmiştir.⁸⁵

V. Kadınların İşgücüne Katılımı

⁸⁰ Aratemur Çimen Canan/Bayhan Sezer, "Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet", https://www.academia.edu/38013262/De%C4%9Fi%C5%9Fen_Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Toplumsal_Cinsiyet.pdf (ET. 13.9.2020).

⁸¹ Başar Fatma/Demirci Nurdan, "Türkiye'deki Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları", in: Kadın Odaklı, Der. Çiğdem Kağıtçıbaşı/Hülya Şimşir/Dilek Barlas/Murat Önok/Zeynep Gülrü Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 163.

⁸² <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/okuryazar-olmayanlarin-yuzde-85-2si-kadin/1504120> (ET. 7.12.2020).

⁸³ Bkz. Toksöz Gülay, "Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği", in: Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın, Der. Saniye Dedeoğlu/Adem Yavuz Elveren, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 103-126.

⁸⁴ <https://www.birgun.net/haber/erkek-profesör-sayisi-kadinlarin-iki-kati-289076> (ET. 5.12.2020).

⁸⁵ Öztan Ece, "Kesişimsel Feminist Siyaset İçin Potansiyel Bir Alan: Eğitim", in: Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 679-680.

Ülkemizde kadınlar arasında işgücüne katılım oranı geleneksel olarak gerek AB gerekse OECD ortalamalarının oldukça gerisinde kalmıştır. Nitekim bu oran 28 AB üyesi ülke arasında 2016 yılında %67,3 olarak gerçekleşmiştir. Benzer bir durum OECD karşılaştırmaları açısından da geçerlidir. 35 üye ülke ortalaması açısından kadınların işgücüne katılım oranı %63,6 düzeyindedir. OECD ülkeleri arasında Türkiye son sıradadır (%36).⁸⁶ Kadın işgücü artışını destekleyen en önemli faktör, evlilik yaşının yükselmesi, özellikle 15-19 yaş grubundaki kadın evliliklerinin azalmasıdır. Ataerkil aile yaşamı, eğitim düzeyindeki iyileşme ve kreş ve okul öncesi eğitim kurumlarının yaygınlaşması da bu konudaki önem etkenlerdendir.⁸⁷

BM istatistikleri de kanunlar seviyesinde kadın haklarının büyük ölçüde sağlanmış ülkelerde bile kadınların açıkça ayrımcılığa uğradığını göstermektedir. Kadınların geliri erkeklerden %70 azdır; eşit işe eşit ücret ilkesi çoğu iş alanında asla uygulanmaz; kadın yöneticiler önyargılarla boğuşmaktadır⁸⁸; yoksulluk sınır altında yaşayan kadınların yüzdesi o kadar çoktur ki, “yoksulluğun dişileştirilmesi” terimi abes kaçmaz.⁸⁹ Aslında küresel neoliberal ekonomi politikaları bu bölünmeyi ortadan kaldırmak yerine belirginleştirmektedir.⁹⁰ Ekonominin küreselleşmesi ve küresel rekabetin artmasıyla oluşan yeni istihdam dokuları, toplumsal gruplar arasındaki kutuplaşmayı artırmaktadır. Ayrıca ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, ekonomik krizlerin en çok kadın işgücünü etkilediği de belgelenmiştir.⁹¹

⁸⁶ Akgeyik Tekin, “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394276> (ET. 8.12.2020).

⁸⁷ Aldan Altan/Öztürk Selcen, “Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayrıştırılması”, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2520bd50-8ad1-4485-aab9-ceaddb10b42/wp1905.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-2520bd50-8ad1-4485-aab9-ceaddb10b42-mA0mOiI> (ET. 3.5.2020).

⁸⁸ Kabasakal Hayat/Aycan Zeynep/Varnalı Renin/Başkurt A. Burçin/Erdoğan Irmak, “Girişimcilikte Başarı Kriterleri ve Temel Başarı Faktörleri: Kadın-Erkek Karşılaştırması”, in: Kadın Odaklı, Der. Çiğdem Kağıtçıbaşı/Hülya Şimşir/Dilek Barlas/Murat Önok/Zeynep Güllu Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 107.

⁸⁹ Nagl-Docekal Herta, “Feminist Felsefenin Geleceği”, *Çagito*, Sy. 58, 2009, s. 219.

⁹⁰ Marion Young Iris, “Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler”, Çev. Rüya Kalıntaş, *Çagito*, Sy. 58, 2009, s. 51.

⁹¹ Kayastü Serap, “Değişen ‘dünya düzen’leri, değişen ‘kadın’lar: Toplumsal cinsiyetin ‘değişen’ içeriği”, *Toplum ve Bilim*, 75 Kış 1997, s. 177.

AYM, cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle işten çıkarılmayla ilgili bir başvuruda⁹², Derece Mahkemesi kararında başvurucunun sırf kadın olduğu için işten çıkarıldığı, diğer çalışanın ise erkek olduğu için işten çıkarılmadığı, bu şekilde cinsiyet ayrımcılığı temeline dayalı olarak işten çıkarıldığı iddiaları yönünden hiçbir değerlendirme ve tartışmanın yapılmamasını adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir.

Son yıllarda kadınlar ve erkeklerin arasındaki iş dağılımında bazı değişiklikler görölse de ücretsiz bakım ve ev idaresi işinin öncelikle kadınlar tarafından yerine getirildiği bir gerçekliktir. Kadınların çocukları, kocaları ve kocalarının yakınları için harcadıkları bu emek “karşılıksız” ve “görünmez” emektir. Bu ilişki bir sömürü ilişkisi olarak da nitelendirilebilir. Kadının neredeyse tüm zamanını alan ev içi emek kadın için bir istihdam sorunu olmaktan çok özgülleşme sorunu haline gelmiştir.⁹³

Bazen de kadınlar lehine getirilen özel düzenlemeler fiili eşitsizlikleri gidermekten çok pekiştirmeye ve meşrulaştırmaya yol açtığı da söylenebilir. Örnek olarak işyerlerinde çocuk bakma yükümlülüğünü yalnızca kadınlara bırakan “Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları Ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair” Yönetmelik veya yer altında çalışmayı erkeklere özgüleyen İş Kanunu hükmü (md. 72) gösterilebilir.⁹⁴

VI. Sonuç Yerine: Değişiklik Önerileri

Kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi için bir toplumsal düzen olarak cinsiyete tümüyle veda edilmelidir. Bu bağlamda eşitlik kilit kavramlardan biridir. Eşitliğin hem temel kanunlarla sağlanması hem de kadınların haklarından de facto yararlanmasını sağlayacak destekleyici önlemlerin alınması gerekmektedir. Özellikle erkeklerin toplum içindeki ayrıcalıklı konumundan dolayı gerçek bir fırsat eşitliğinden bahsedilemeyeceğini vurgulayan yeni feminist yaklaşımlar bunun yerine farklı bir eşitlik anlayışını önermektedir: sonuçların eşitliği.⁹⁵

- Tarihsel olarak hiçbir zaman eşit siyasi yarışma fırsatı bulamamış kadınlara öncelikle adil ve eşit yarışma

⁹² Ayla (Şenses) Kara Başvurusu, B. No. 2013/7063, 5.11.2015.

⁹³ Yaman Melda, “Karşılıksız Ev İçi Emek: Teorik ve Politik Tartışmaların İzini Sürmek”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 610-611.

⁹⁴ Uygun Oktay, Hukuk Teorileri, s. 166-167.

⁹⁵ Güneş-Ayata Ayşe/Gölgelioğlu Özlem, “Fırsat Eşitliği mi Sonuçta Eşitlik mi? 2000’li Yıllarda Kadın Kotası Tartışmaları”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 140.

YÜHFD Cilt: XVIII Sayı:1 (2021)

koşulları oluşturulmalıdır. Siyasi alanda olgusal eşitlik için anayasal organlar ve partilerde kadın kotası anayasal bir zorunluluk haline getirilmelidir. Böylelikle fırsat eşitliği noktasından sonuç eşitliğine uzanan bir sıçrama yaşanabilecektir. Aksi takdirde Türkiye'nin kadınların siyasete katılımında 112 ülke arasında yer aldığı 107. sıradan⁹⁶ kurtulması olası görünmemektedir.

- Kadın istihdamını artıracak önlemler alınmalıdır⁹⁷; zira kadını erkeğe bağımlılıktan kurtaracak olan çalışma yoluyla gelen özgürlüktür.
- Kadına şiddet önlenmelidir. Bu yönde Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan yaşam ve maddi ve manevi varlığın "şiddete karşı" korunmasına ilişkin devletin pozitif yükümlülüğü açıkça vurgulanmalıdır. Ayrıca Anayasa'nın 41. maddesinde "ev içi şiddeti" dışlayan koruyucu bir anlayışa yer verilmelidir.
- Eğitim cinsiyetçi içerik ve söylemlerden arındırılmalı; Bilimsel laik örgün eğitime ulaşmada cinsiyetlerarası eşitlik, imam hatip okullarının sadece din görevlisi ihtiyacına yönelik biçimde sayısı azaltılmalıdır.⁹⁸

Bu konularda toplumsal farkındalık ve özendirme oluşturulmalı; çok boyutlu ayrımcılığın önüne geçmek sadece kadınların meselesi değildir; günümüzde hiç kimse bu hedefi benimsemeden eşitlik ve demokrasi talebinde bulunamaz. Bu doğrultuda Anayasa'nın 5. maddesinde yer alan devletin görevleri arasına "cinsiyetçi kalıpların tasviyesi" de eklenmelidir.

KAYNAKÇA

Acuner S., "90'lı Yıllar ve Resmî Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları", in: 90'larda Türkiye'de Feminizm, Der. A. Bora/A. Günel, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016.

⁹⁶ Agm. s. 145.

⁹⁷ İstihdamda Kadın Erkek Eşitliği Kanunu'nun çıkarılması, işyerinde mobbing'in TCK'da yaptırımı bağlanması gibi mevzuat değişikliği önerileri için bkz. Bakırcı Kadriye, "İstihdamda Cinsiyetlerarası Eşitlik ve İş Mevzuatında Yapılması Gereken Değişiklikler", in: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 263-276.

⁹⁸ Kağıtçıbaşı Çiğdem, "Türkiye'de Kadın ve Eğitim", in: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 18.

- Akçabay F. C., “Bir ‘Hak’ Ediş Tartışması: Feminist Hukuk Tartışmalarının Liberal Hak Eleştirisine Katkısı”, in: Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları”, Ed. B. Erdağı, NotaBene Yayınları, Ankara 2015.
- Akgeyik T., “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394276> (ET. 8.12.2020).
- Aldan A./Öztürk S., “Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayrıştırılması”, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2520bd50-8ad1-4485-aab9-ceadddbc10b42/wp1905.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWOR KSPACE-2520bd50-8ad1-4485-aab9-ceadddbc10b42-mA0mOii> (ET. 3.5.2020).
- Aratemur Çimen C./Bayhan S., “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet”, https://www.academia.edu/38013262/De%C4%9Fi%C5%9Fen_Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Toplumsal_Cinsiyet.pdf (ET. 13.9.2020).
- Aykur E., “İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Bakırcı K., “İstihdamda Cinsiyetlerarası Eşitlik ve İş Mevzuatında Yapılması Gereken Değişiklikler”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Başar F./Demirci N., “Türkiye’deki Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları”, in: Kadın Odaklı, Der. Ç. Kağıtçabaşı/H. şimga/D. Barlas/M. Önok/Z. G. Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Baştürk İ., ” Türk Anayasa Yargısı Perspektifiyle Erkeğin Zinası Suçu”, Hacettepe HFD, 8(1) 2018.
- Berktaş F., “Kadının İnsan Hakları”, in: İnsan Hakları, YKY, İstanbul 2000.
- Berktaş F., “Dünden Bugüne “Nafile Biraderlik Sözleşmesi””, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Beysan N., “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Evli Kadının Soyadı ve Anayasa Mahkemesi İçtihadı”, in: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Güncel Gelişmeler Sempozyumu Bildirileri, Ed. B. E. Ekinci, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2010.
- Bora A., “Kamusal alan/özel alan: Mahrumiyet-özgürleşme ikileminin ötesi”, Toplum ve Bilim, 75 Kış 1997.
- Bora A., “Feminizmin “Dalgalar”ı”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.

- Boyar O., Bir Yorum Meselesi ve Ötesi: Anayasa Mahkemesi'nin 2015/51 Sayılı Kararı, *Güncel Hukuk Dergisi*, Temmuz 2015.
- Bugay A./Delevi R., “Üniversite Öğrencilerinde Kadına Yönelik Tutumun Nedeni”, in: Kadın Odaklı, Der. Ç. Kağıtçıbaşı/H. Şimşek/D. Barlas/M. Önoğuz/Z. G. Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Çağatay Selin, “Kemalist Feminizm: Kadın Hareketi Tarihinin Göz Ardı Edilmiş ‘Bariz Gerçeği’”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.,
- Çakıl-Dinçer G., “Feminizmle İlişkisi Bağlamında Türkiye’de İslamcı Kadın Hareketi”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Çakır S., “Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Çakırca S. İ., “Evli Kadının Soyadına İlişkin Güncel Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXX, Sy. 2, Yıl 2012.
- Çeçen M. A., “Türkçe Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini”, https://www.researchgate.net/publication/291697291_TURKCE_DERS_KITAPLARINDA_TOPLUMSAL_CINSIYET_ROLLERINI (ET. 5.12.2020).
- Çokoğullar Bozaslan E., Muhafazakarlık ve AK Parti'nin Aile Politikaları, s. 138, <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/71674/544533.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (ET. 4.12.2020).
- Direk Z., “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”, *Cogito*, Sy. 58, 2009.
- Doğramacı E., Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- Durakbaşı A., “Klasik teoriler feminizmle karşılaşılıyor: Comte’un Pozitivizmin İlmihali kitabı üzerine feminist okuma denemesi”, *Toplum ve Bilim*, 75 Kış 1997.
- Durudoğan H., “İkinci Dalga Fransız Feminizmine Kısa Bir Bakış”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Duygun A. M., “Nikâh Kararına İlişkin Bazı Düşünceler: 2010 Sonrası Anayasa Mahkemesi İçtihadının Muhafazakarlaşmasında Üçüncü Evre”, *Güncel Hukuk*, Sy. 139, 2015.

- Ekal B., “Feminist Hareket ve Erkek Şiddetiyle Mücadele”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Ekinci B. E., “Temel Hak ve Hürriyetlerin Yorumunda Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğini Görmek”, in: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Güncel Gelişmeler Sempozyumu Bildirileri, Ed. B. E. Ekinci, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2010.
- Göztepe E., “‘Namus Cinayetlerinin’ Hukuki Boyutu: Yeni Türk Ceza Kanunu’nun Bir Değerlendirmesi”, TBB Dergisi, Sayı 59, 2005.
- Güneş-Ayata A./Gölgelioğlu Ö., “Fırsat Eşitliği mi Sonuçta Eşitlik mi? 2000’li Yıllarda Kadın Kotası Tartışmaları”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Hoşgör A. G., “Türkiye’de Kırsal Kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Işık S. N., “1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler”, in: 90’larda Türkiye’de Feminizm, Der. A. Bora/A. Günel, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016.
- Kabasakal H./Aycan Z./Varnalı R./Başkurt A. B./Erdoğan I., “Girişimcilikte Başarı Kriterleri ve Temel Başarı Faktörleri: Kadın-Erkek Karşılaştırması”, in: Kadın Odaklı, Der. Ç. Kağıtçıbaşı/H. Şimşak/D. Barlas/M. Önok/Z. G. Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Kağıtçıbaşı Ç., “Türkiye’de Kadın ve Eğitim”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Kanadoğlu K., “Türk Anayasa Hukukunda Sağlık Alanında Temel Haklar”, TBB Dergisi 2015 (119).
- Kardam F./Ecevit Y., “1990’ların Sonunda Bir kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge”, in: 90’larda Türkiye’de Feminizm, Der. A. Bora/A. Günel, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016.
- Kayasü S., “Değişen ‘dünya düzen’leri, değişen ‘kadın’lar: Toplumsal cinsiyetin ‘değişen’ içeriği”, Toplum ve Bilim, 75 Kış 1997.
- Koğacioğlu D., “Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği”, Cogito, Sy. 58, 2009.
- Kılınç B., “Aklın Cinsiyeti Var mı?”, in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019.

- Marion Young I., “Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler”, Çev. Rüya Kalıntaş, Cagito, Sy. 58, 2009.
- Merçil İ., “İslam ve Feminizm”, in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019.
- Nagl-Docekal H., “Feminist Felsefenin Geleceği”, Cagito, Sy. 58, 2009.
- Oder B. E., “Anayasa’da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Özen B., “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Kadının Soyadı, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk ve Kadın Sempozyumu (06.03.2015).
- Özkan Kerestecioğlu İ./Özman A., “Kavramsal Tartışmalar, Tarihsel-Politik Dinamikler, Güncel Sorunlar”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Öztan E., “Kesişimsel Feminist Siyaset İçin Potansiyel Bir Alan: Eğitim”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Rankin B. H./Aytaç I. A., “Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Araştırma Sonuçları ve Düşündürdükleri”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Sancar S., “Diyanet’in “Kadınlaşması”: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yeni Kadın ve Aile Politikası”, in: Kadın Odaklı, Der. Ç. Kağıtçıbaşı/H. Şimşak/D. Barlas/M. Önok/Z. G. Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Sancar Üşür S., “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/03/serpilhc.Otoriter_turk_modernlesmesinin_cinsiyet_rejimi.pdf (ET. 14.10.2020).
- Saner S./Yüksel Ş., “1980’lerden Günümüze Türkiye’de Feminizm ve Cinsellik”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Sayan Cengiz. F., “Bir “Yeni Sosyal Hareket” Olarak Türkiye’de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi?”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 120.
- Saygılıgil F./Sağlam G., “Kadınların Görünmeyen Emeği”, in: Kadın Odaklı, Der. Ç. Kağıtçıbaşı/H. Şimşak/D. Barlas/M. Önok/Z. G. Göker, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

- Scalaes A., Hukuki Feminizm, Çev. F. C. Akçabay, Dost Kitabevi, Ankara 2019.
- Sokullu Akıncı F., Türkiye'de Aile İçi Şiddet, Beta Basım Yayım, İstanbul 2004.
- Şimga H., “Unes Femmes: Kristeva, Psikanaliz ve Kadın”, in: Cinsiyetli Olmak, Der. Z. Direk, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019.
- Tacir H., “Evli Kadının Kendi Soyadını Kullanması Konusunda Anayasa Mahkemesinin Yaklaşımının Temel Hak Ve Özgürlükler Bakımından Değerlendirilmesi”, Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 5, Sy: 1 Haziran 2017.
- Tahmazoğlu Uzeltürk S., “Ad ve Soyada İlişkin Kararlar Bireyin Kimlik Hakkı”, Anayasa Mahkemesinin Medeni Hukuka İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi Sempozyumu, Anayasa Hukuku Dergisi, C. 3, Sy. 5, İstanbul, 2014.
- Tekeli Ş., “Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı”, in: Sol Kemalizme Bakıyor, Metis Yayınları, İstanbul 1991.
- Toksöz G. “Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkamazında Kadın Emegi”, in: Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın, Der. S. Dedeoğlu/A. Y. Elveren, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Tuksal H. Ş., “Türkiye’de İslami Feminizm Tartışmaları”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Türkeli G., “Feminizmin Üç Dalgası ve Kamusal Mücadele”, in: Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk, Ed. Ülker Yükselbaba, Tekin Yayınevi, İstanbul 2017.
- Türkmen B., “Toplumsal Proje ve Kadınlık Deneyimi: İslamcı Kadın Tarafından Yeniden Tanımlanan Mahrem”, in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019.
- Usal Z. O., “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Merceğinden Kadının Siyasal Hayata Katılımı ve Bazı Kota Uygulamaları”, in: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Wiesner-Hanks E. Merry, Tarihte Toplumsal Cinsiyet, Çev. M. Çıyan Şenerdi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.
- Vahip I., “Psikanalitik Bakış Açısıyla Aile İçi Şiddet”, in: Cinsiyetli Olmak, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2019.
- Yaman M., “Karşılıksız Ev İçi Emek: Teorik ve Politik Tartışmaların İzini Sürmek”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.

- Yüksel S., Anayasa Mahkemesi'nin Dini Nikâh Kararına Dair Kısa Bir Analiz; <https://anayasatakip.ku.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2017/08/Saadet-Yu%CC%88ksel-Anayasa-Mahkemesinin-Dini-Nikah-Karar%C4%B1na-Dair-Bir-Analiz.pdf> (ET. 16.02.2018).
- Yüksel-Kaptanoğlu İ., “Akademide ve Kamuda Kadınlara Yönelik Şiddete Yaklaşım”, in: Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.